

AYAŞLI VE KİRACILARI'NDAN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Memduh Şevket Esendal'ın, yazıldığı yıllarda ve daha sonra da çok ses getiren romanlarından biri olan *Ayaşlı ve Kiracıları* başlıklı kitabını da sözlüğümüz için okuyup fişledim. Ankara'nın başkent oluşuyla birlikte insanların yaşayışını canlı bir şekilde anlatan yazar, çeşitli sözleriyle ve deyimleriyle söz varlığımıza katkıda bulunmuştur. Bunları aşağıya aynen alıyorum. Her madde sonunda alınan sayfa numarası araç içinde verilmiştir.

Bu tür taramalarda kitapların mümkün olduğu kadar birinci baskılarını kullanmak gerekir. Ancak bu eserin birinci baskısını bulamadığımdan ikinci baskısını kullandım (Dost Yayınları, Ankara 1957, 255 s.).

adı şanı ol-: Bu deyim sözlüğümüzde bulamıyoruz. Anlam olarak 'ünlenmek, iyi tanınmak, sözü geçer olmak' diyebiliriz: "Bu hanım zengin bir yağlıkçının kızı, bir polis komiserinin karısı imiş. O zamanın polis komiserinin de adı, şanı var." (s. 13)

adam et-: TS içindeki üçüncü anlama uygun bir örnek: "Kadın kızlarını okutmuş, yazdırmış, adam etmiş." (s. 13)

adam oğlu: Sözlüğümüz bu ibareyi almamış. Daha çok 'insan evladı, insanoğlu' biçiminde kullanılışı yaygın olup aynı anlamdadır: "Adam oğlunun adalet yapmak, hakkı hak etmek istemesi gibi karışık, dolaşık bir iş ancak böyle insanların ellerinde olursa iyi ve manâli olabilir." (s. 72)

ağır gel-: Sözlüğümüzdeki ikinci anlam için bir örnek cümle: "Kadın çalışır, çalışmaz değil amma idareyi düşünmek kadınlara ağır gelir." (s. 144)

ağlamış suratlı: *TS*, bu sıfat biçimini almamış. Anlamını biraz değiştirip ‘üzgün, asık, yorgun suratlı’ olarak yazabiliriz: “Üçüncü çocukları, Tarkan Mukimüddin adında, hasta suratlı, ağlamış suratlı bir oğlan sağ yanlarında.” (s. 45)

ağzı çarpıl-: “Samsun’da bir akşam yemeğinde kavun yerken ağzı çarpılmış; iki hafta az çok çarpıklık kaldıktan sonra geçmiş.” (s. 177) Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamı ‘hafif felç geçirmek, konuşamaz duruma gelmek’tir.

ağzına baktır-: Örnek cümlesi eksik kalmış: “Hasan Beye söyleyip, herkesi ağzına baktırmak ister.” (s. 32)

ağzını havaya aç-: “Doğru alış verişi sen yapsan başkaları yapmaz. O kazanır, sen ağzını havaya açarsın.” (s. 31) örneğini ekleyelim.

Allahın bildiğini kuldan saklama-: Yine örnek bulunamadan geçilmiş bir deyim: “Allahın bildiğini kuldan ne saklayayım; kocam, çocuğum olup da bir kere sevmek içimden gelmedi ki!” (s. 52)

arıklık: Örneğini yazalım: “Yalnız bana, hasta, bitkin görünüyor. Bu kız bu arıklığıyla çamaşır yıkar mı?” (s. 9)

âşarcılık: “Biraz daha sonra hükümet hizmetinden çıkıp âşarcılık etmeye koyuldu.” (s. 30) örneğini ekleyelim.

baltalık: Sözlüğümüzde anlamı verilen ikinciye örnek cümle: “İki köy arasında çok eskiden kalma bir baltalık kavgasını bitirdi.” (s. 30)

batırlık: *TS* içinde bu madde değişik olarak (batur) olarak verilmiş ve örnek cümlesi bulunamamış. Yazar ise şöyle kullanıyor: “Kahramanlıktan, batırlıktan, yiğitlik hikâyelerinden ikisi de çoşarlar.” (s. 32) Aynı maddeye gönderme yapılarak alınabilir.

bir ayak evvel: Sözlüğümüz bu ibareye yer vermemiş. Anlamını ‘hemen, çabucak, bir an önce’ olarak yazabiliriz: “İşlerimiz bozuldu, babam beni bir ayak evvel evlendirmeğe bakıyordu.” (s. 176)

bölük: Yazar, daha çok halk arasındaki anlamıyla ‘apartman içindeki daire’ olarak kullanmış. Bu anlam sözlüğümüzdeki altıncı anlam olabilir ve hlk. kısaltmasıyla verilebilir: “Yeni yapılmış büyük bir apartmanın dokuz odalı bir bölümünde oturuyoruz.” (s. 7)

canından bezdir-: ‘Birini büyük sıkıntı, üzüntü içine sokmak’ anlamını verebileceğimiz ibareyi sözlüğümüz almamış: “Gece tutturup saatlerce ağlıyor, ne kadar alışık olsa da babasını canından bezdiriyor.” (s. 167)

cevabı dik-: Örneksiz geçilen başka bir deyim: “Gelsin, cevabı dikeceğim: Ya bana bakarsın, yahut otuz beş lirayı verip çocuğu aldırırın.” (s. 35)

cimnaz: Batı ülkelerindeki lise anlamına gelen *gymnasium*'dan dilimize geçmiş olan bu kelime *TS*'de yoktur: "Rusya'da okumuş, çok yıllar orada kalmış, kendini yüksek tahsil görmüş gibi satmak isterse de yalnız cimnazı bitirmiş." (s. 54)

çalımını bozma-: Anlamı 'duruşunu, gösterişini, afisini hiç değiştirmemek' olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır: "İskender hiç çalımını bozmuyor. San-ki parası varmış gibi nereye giderse otomobille gidiyor." (s. 195)

çekilmez ol-: Olumsuz şekliyle yapılan bu ibareyi sözlüğümüzde bulamıyoruz. Anlamını 'sıkıntı verir duruma gelmek, bıkkınlık yaratacak durumda olmak' şeklinde yazabiliriz: "Buraya gelip bir odaya sokulunca oğlan çekilmez bir belâ oluyor." (s. 47)

çıra gibi yan-: *TS* içinde bulunmayan bu benzetmenin anlamına 'perişan olmak, ağır bir zarara uğramak' diyebiliriz: "Ama bak Allah'ın işine: Yutturmuş İskender'e paraları, çıra gibi yanıyor." (s. 145)

çiğ: Sözlüğümüzdeki anlamlardan hiçbirine uymuyor. Yazarın yüklediği anlam daha çok, 'acemi, toy, deneyimsiz' anlamına yakındır: "Bunlar o zaman Hasan Beyle çiğ delikanlı imişler. Beraber çok sarhoşluklar, çok hovardalıklar yaparlarmış." (s. 21)

damarını bul-: Örneksiz geçilmiş, verelim: "Nene gerek, o kızın damarını bulur, gönlünü yaparsa yapar, yapamaz da azar iştirse onu da kendi bilir." (s. 181)

delil tut-: 'Kanıtlamak, kanıt göstermek, emsal belirtmek' anlamlarını verebileceğimiz bu deyim için örnek cümlesi şudur: "Bir zaman anası bu ölen kızı Ayaşlı için istemiş, kızın da başkasına varmış olmasını delil tuttular." (s. 29) Sözlüğümüzde bulunmuyor.

(birine) dikil-: 'İtiraz etmek, karşı gelmek' anlamında olup sözlüğümüzde bulunmuyor: "Karısı ona dikildikçe, karşı koydukça o alçalıyor, kadının istediklerini yapıyor." (s. 47)

dirayet göster-: Örnek cümlesini ekleyeceğimiz bu ibare sözlüğümüzde yoktur: "Fethullah bizim nerede olduğumuzu biliyordu, dirayet göstermiş, söylememiş." (s. 215) 'Akıllılık etmek, yeteneğini ortaya koymak' anlamını verebiliriz.

dün bir bugün iki: Sözlüğümüz için örnek bulunamamış: "Güzel ama biz de sizinle tanışalı dün bir bugün iki. Sen benim ne adam olduğumu nereden biliyorsun da bana kızlarını yolluyorsun." (s. 102)

dün terbiyesi: Bu ilginç ibarenin anlamı 'geleneksel terbiye, eskiden öğretilen adabımuaşeret, eski görgü kuralları'dır: "El terbiyesi, türesi, dün terbiyesine karışmış." (s. 74)

el terbiyesi: Yukarıdaki ibarenin değişik biçimi olup anlamını 'yabancı eğitiminde geçmiş, yeni görgü kuralları' diyebiliriz: "Üstünde El terbiyesi izleri

pek derin olarak görünüyor. Terbiyeli oturuyor, biri odaya girerse ayağa kalkıyor.” (s. 74) Yazarımız “dün” sözünü küçük harfle ama “el” sözünü büyük harfle yazmış, ilginç...

ganyot al-: “Ben kumar evi işletip ganyot almıyorum ki, onlara dağıtayım.” (s. 154) Yazarın bizzat yüklediği anlama göre, ‘kumar oynatan kişinin, oynayanlardan aldığı pay’ demek mümkündür.

gömgök: Örneğini verelim, geçelim: “Ormanın içinde gömgök dere akar, kol gibi turnalar atlar.” (s. 25)

gönlü genç ol-: Sözlüğümüzde bulunmayan başka bir deyim: “Şefik Bey kendisi yaşlı adamsa da gönlü genç olduğundan her zaman gençlerle görüşür.” (s. 43) Anlamını ‘kendini genç gibi hissetmek, gençlik duygusunu yitirmemiş olmak’ şeklinde vermemiz uygun olur.

gönlünü ısıt-: “Şu iki kadından hangisi seni daha çok sevebilir, hangisi senin gönlünü ısıtabilir?” (s. 118) Sözlüğümüzde bulunmayan bu deyim anlamı için ‘sempati yaratmak, içinde sevgi uyandırmak, daha candan hissettirmek’ diyebiliriz.

görececek gözü olma-: ‘Hiç kimseye aldırış etmemek, kendi derdiyle baş başa kalmak’ anlamlarını yazabileceğimiz bu deyim TS içinde bulunmuyor: “İffet Hanım hasta. Faika kocasının derdine düşmüş, hiç kimseyi görececek gözü yok.” (s. 218)

gürce: TS içinde yer almıyor: “Ayaşlı, ufacık, kara gözlü, gürce uzun kaşlı.” (s. 28) Anlamı ‘gür gibi, güre benzer’dir.

hava çal-: “Ben onun ne hava çaldığını bilirim, yalnız sen ona bir iş bulsan da başından savsan çok doğru etmiş olursun.” (s. 147) Sözlüğümüzdeki anlamından çok daha başka bir anlamı var. Bu örneğe göre anlamı için ‘gizli kapaklı iş çevirmek, olduğundan başka görünmek’ yazabiliriz.

hepsi tırhalli bir halli: Bu ilginç ibare de sözlüğümüzde bulunmuyor: “Ben sana bir şey diyeyim mi? Bunlar hepsi tırhalli bir halli. Hah işte o kadar.” (s. 90) Bunun anlamı ‘birbirlerinden farkı yok, hepsi birbirinin aynısı’ olup daha çok olumsuz anlamı belirtmek için kullanılır.

hükümet et-: Örnek cümlesi eksik kalmış: “Kendisince oralarda hükümet eder oldu, ama her gün korku içinde, tetik yaşamak da onu yordu, usandırdı.” (s. 30)

içine emniyet gel-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu deyimın anlamını ‘güven hissi duymak, emin olmak’ biçiminde yazabiliriz: “İşleri, yeni arkadaşları öğrendi, eksikleri yeniden kavradı, içine emniyet geldi.” (s. 69) Yazarın vermek istediği anlam için ayrıca ‘korkusu, çekingenliği kalmamak, rahatlamak’ da diyebiliriz.

iktizası ol-: Kelimenin fiilli biçimi *TS* içinde bulunmuyor: “Allah razı olsun, sen yapacağını yaptın. Gene de iktizası olursa ben sana söylerim.” (s. 114) ‘Gerekirse, gerek olursa’ anlamındadır.

işe tav ver-: “Meraklısına düşerse bunların tatlı satılacağına inanan Ayaşlı işe tav vermek için eve getirmiş.” (s. 27) Sözlüğümüz bu ibareye de yer vermemiş. Anlam olarak ‘işî olgunlaştırmak, daha iyi duruma getirmek’ yazabiliriz.

işin ekini belli etme-: “İşin ekini belli etmemek için ben de Cavide’nin gideceğine seviniyormuş gibi görünmeğe çalıştım.” (s. 155) Bu deyimın anlamı ‘düzenin, oyunun, hilenin danışıklı döğüş olduğu duygusunu uyandırmamak’tır. Sözlüğümüzde iç madde olarak alınabilir.

kâğıt yap-: *TS* içinde bulunmuyor. ‘Kâğıt oyunlarında hile yaparak istediği biçimde kâğıtları karmak’ anlamındadır: “Kâğıt yapıyormuş, söylemişler. Bu gece gene kâğıt yapmak istemiş, yakalamışlar. O da suçunu bastırmak için gü-rültü etmiş.” (s. 163)

kanı sıcak: “Fahri gönlü geniş, kanı sıcak bir adamdır. Onun yüreğinin sıcaklığı Selime’yi yumuşattı.” (s. 240) Sözlüğümüzde yer almayan bu sıfatın anlamı ‘iyi huylu, temiz kalpli, sempatik’ şeklinde yazılabilir.

kelepir düş-: ‘Çok ucuza mal etmek, fazla pahalı olmadan elde etmek’ anlamında olup sözlüğümüzde yer almamaktadır: “Bu karyola ve ayna, konsol oraya kelepir düşmüş.” (s. 27)

kırıntı: Sözlüğümüzdeki anlamlardan farklı bir anlam taşıyor ve yazarımızın verdiği örnek şudur: “Bu hanıma babasından epeyce kırıntı kalmış. Bu kalan mallar arasında; bir bostanın dörtte biri, Ayvansaray’da bir çekek yerinin yarısı da varmış.” (s. 13) Buna göre yeni bir anlam olarak ‘mal mülk, eşya vs.’ yazabiliriz. Sözlüğümüzde (çekkek) var ama burada geçen (çekkek yeri) ayrıca alınmalıdır.

kışlaş-: “Düğün oldu, ertesi gün, havaların biraz kışlaşmış olmasına aldırma-yarak yola çıktık.” (s. 254) Sözlüğümüz bu madde başını almamış. Anlamına ‘kış gibi olmak, çok soğuk duruma gelmek’ diyebiliriz.

kökünden anlat-: Anlamı ‘esasından, temelinden, en başından anlatmak’ olan bu iç madde, sözlüğümüzde yoktur: “Bana da anlattıydı ama kısa söylüyordu, seni okumuş gördü de işi kökünden anlattı.” (s. 77) Madde içi olarak (iş kökünden anlatmak) da yazılabilir.

kudubet: Sözlüğümüz bunu (gudubet) olarak vermiş ancak örnek bulunamamış: “Bizim komşumuz vardı, ne kudubet kocası vardı, nur topu gibi bir kız doğurdu.” (s. 52) Bu maddeye gönderme yapılabilir.

(birinden) nevri dön-: Sözlüğümüzde iç madde olarak (nevri dönmek) var, örnek cümle de bulunmuş ama yazarımızın verdiği anlama ve kullanımına göre “birinden” eklenmesi ve yeni anlam verilmesi gerekiyor: “Faika’nın kaynanası olacak karıyı görüyor musun? O beni fitledi, çocuğun da benden nevri döndü.” (s. 102) Buna göre yeni anlam olarak ‘soğumak, yakın hissetmemek’ diyebiliriz.

oku-: *TS*, bu madde karşılığında on anlam vermiş ama yazarımızın örneğinde geçen anlamı yok: “Bak bil ki beni tesir altında bırakıyorsun, başımı bir belaya sokarsın, ben karıyı da bırakamam, ölünceye kadar sana okurum.” (s. 160) Buna göre on birinci anlam olarak ‘küfretmek, çok kötü söz söylemek’ yazabiliriz.

para kursu: “Bir gün de kendisi bana bankaya gelmişti; para kurslarını sordu.” (s. 43) ‘Piyasada geçerli döviz fiyatı, parite değeri’ anlamına gelir. Sözlüğümüz almamıştır.

paraları ez-: Daha çok halk arasında kullanılan bir deyim olup ‘bol bol harca-mak, har vurup harman savurmak’ anlamındadır: “Senin paraları bile bir kaç saatin içinde ezdiler.” (s. 115) *TS* içinde yer almıyor.

piç ol-: Sözlüğümüzde bulunmayan başka bir deyim: “Bundan da kırk lira aldı. İş parada değil, oyun piç oldu, bunun yüzünden.” (s. 82) Anlam olarak ‘bozulmak, istenilen sonuç alınmamak’ yazılabilir.

pul çal-: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Anlamı ‘tavla oyununda gizlice hisset-tirmeden pul toplamak’tır: “Şefik Bey tavla oynar. Eğer sıkılırsa pul çalar, artık eksik oynar, zar tutmağa çalışır.” (s. 72)

sar-: ‘Alaya almak’ anlamına gelir ve sözlüğümüzde yer almıyor: “Cevat ve Haki sözü değiştirmediler ve Şefik Beyi daha fazla sarmağa başladılar.” (s. 116)

satıp sav-: Örneğini verip geçelim: “Elde ne varsa satmış savmışlar, kadının gümüş zarfları, gümüş kemeri, bir çift zümrüt küpesi de gitmiş.” (s. 13)

sinirleri çekil-: “Oğlan ağlamağa başlayınca anasının eli ayağı soğuyor, sinirleri çekiliyor, o da ağlamağa başlıyor.” (s. 46) Sözlüğümüz bu deyim almamış. Anlam olarak ‘sinirlenmek, gergin duruma girmek’ diyebiliriz.

sivrice: Yazarımız bunu mecaz anlamıyla kullanmış: “Bu sivrice işe akli eriyor mu diye Ayaşlının yüzüne baktım.” (s. 55) ‘Şüpheli, kötü, garip’ anlamlarını yazabiliriz.

sözünü dan-: “İstediklerini yapamamışlar. İskender ortak olduklarını söyleyince İhsan Bey sözünü danmış, inkâr etmiş, paraları da İskender’in vermesi acıklı olmuş.” (s. 161) Sözlüğümüzün yer vermediği bu deyimın anlamı ‘unutmak, vazgeçmek’tir.

sürme çek-: Örnek bulunamamış: “Bir kere sevaptır diye sürme çekmişim, babam rahmetli görmüş, hemen anneme söylemiş.” (s. 14)

sürüden ayrıl-: “Bir evde toplu yaşamak da hoştur. Toplu yaşıyorsa neden sürüden ayrılmalı?” (s. 60) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

şerefine iç-: “Güveyi çağıralım da, hem kaynanasının, kaynatasının elini öpsün, hem şerefine içelim.” (s. 214) ‘Mutlu bir olayı veya durumu kutlama amacıyla kadeh kaldırmak’ anlamına gelen bu ibare sözlüğümüzde yer almıyor.

şeytanın ayağını kır-: Örneksiz geçilmiş: “Canım, kırk yılda bir de şeytanın ayağını kır da, doğru bir cevap ver, ne olursun!” (s. 238)

şimdi yayan kaldın Tatar ağası: Sözlüğümüz bu deyimde de yer vermemiş: “Tamam, şimdi yayan kaldın Tatar ağası! Onlarda para ne gezer? Senin paraları bile bir kaç saatin içinde ezdiler.” (s. 115) ‘Düşüncende hatalısın’ veya ‘haksız duruma düştün’ anlamındadır.

takin düz-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamına ‘bir işte veya yerde gereken eşyayı ve aletleri tamamlamak’ diyebiliriz: “Karısı ile kızı çeyiz takım düzmek için İstanbul’a gitmişler. Onlar gelince düğün olacakmış.” (s. 22)

tatlı söz: “Yok dedim, ben tıraş suyu aramaya gelmişim, hanımım tatlı sözleri beni alıkoymdu, ayrılamadım.” (s. 18) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

tav ver-: Sözlüğümüzde bu iç maddenin karşısında iki anlam bulunuyor. Ancak üçüncü bir anlam olarak ‘en uygun zamanı kollamak’ açıklamasını da eklememiz gerekiyor: “Bu karyola ve ayna, konsol oraya kelepİR düşmüş. Meraklısına düşerse bunların tatlı satılacağına inanan Ayaşlı işe tav vermek için eve getirmiş.” (s. 27)

tekaüde çıkar-: ‘Emekli etmek, emekliye ayırmak’ anlamlarına gelen bu ibareyi sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Bir zaman onu tekaüde çıkarmışlardı, geldi, çalıştı, çabaladı.” (s. 41)

terbiyeliçe: Sözlüğümüzde bulunmuyor: “Kasketi elinde idi. Başı ile beni terbiyeliçe selâmladı.” (s. 18) ‘Terbiyeli bir şekilde’ anlamına gelmektedir.

teşrif buyur-: “Sizin orada olduğunuzu iyi kestirdim, dedi; zahmet olmazsa bize kadar teşrif buyurmaz mısınız?” (s. 212) ‘Bir yere gidip orayı şereflendirmek’ anlamına gelen bu ibare sözlüğümüzde bulunmamaktadır.

tetik yaşa-: ‘Çok tedirgin olmak, huzursuz yaşamak’ anlamına gelen bu ibare *TS* içinde bulunmuyor. Örnek cümlesi için bk. **hükümet et-**.

yüzü bulutlan-: “Selime Hanım konuşurken biraz gülüyor, sonra biraz susup düşününce yeniden yüzü bulutlanıyor.” (s. 175) Bu deyim de sözlüğümüzde bulunmuyoruz. Anlamını ‘kederli, üzüntülü, sıkıntılı duruma girmek’ olarak yazabiliriz.

zürafa: Sözlüğümüz bu kelimeyi (zürefa) olarak vermiş. Bunu da alıp hlk. kısaltmasıyla göstererek oraya gönderme yapabiliriz: “Ben hiç birini beğenmiyorum. Zürafa kadınlar gibi hepsi saçlarını kesmişler. Bizim zamanımızda zürafa kadınlar saçlarını keserlerdi.” (s. 14)